

ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

М.В.Довбенко, д-р екон. наук
Інститут відкритої політики

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ: 35-РІЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ

Якщо серед економістів період з 1946 до 1971 року отримав назву "доба Кейнса", то що ж було в економічній теорії після нього? Злет економічної науки чи її криза були характерні для останніх десятиріч? Який вплив на її розвиток мало запровадження з 1969 року щорічних вручень Нобелівської премії в галузі економіки? Виходячи з аналізу наукового доробку нобеліантів і узагальнення їхніх теорій, концепцій, моделей та ідей, пропонуються відповіді на ці та інші питання сучасної економічної думки; показано той колосальний вплив, який мають нобелівські відзначення на розвиток економічної теорії і на формування економічної практики.

Якщо серед економістів період з 1946 до 1971 року отримав назву "доба Кейнса", то що ж було в економічній теорії після нього? Однозначної відповіді немає. Як і не можна сказати про те, що ведеться активний її пошук. А дарма, узагальнюючий погляд на бурхливі, суперечливі думки, які викладаються економістами в останні десятиріччя, вкрай потрібен хоча б для того, щоб зрозуміти, що з нами і куди йдемо. Та й легше було б визначитися з відповіддю в дискусіях про злет чи кризу економічної науки, які час від часу виникають у суспільстві.

Перегорнувши більшість підручників з економічної теорії, ви дізнаєтеся про "сраффіанську революцію", "монетарну контрреволюцію", "неокласичний синтез" чи уроки Фрідріха Хайєка. Але зрозуміло, що лише цими ідеями творчість економістів-теоретиків не закінчується. То ж яким економічним доробком збагатилася наукова спадщина в останні десятиліття? Невже нема чим доповнити величезну кількість підручників і посібників з історії економічних вчень, економічної теорії, макро- чи мікроекономіки?!

Пропоную звернути увагу на запровадження з 1969 року щорічних вручень Нобелівської премії з економіки. На нашу думку, ця подія має колосальний вплив як на розвиток економічної теорії, так і на формування економічної практики. Започаткування такої нагороди не передбачалося талановитим шведським винахідником Альфредом Нобелем (як це з 1901 року було зроблено ним для п'яти галузей наукової та суспільної діяльності). Швидше це був свого роду експеримент, що зініціювала група шведських учених і банкірів, урахувавши умови заповіту відомого мецената. Експеримент, який на диво успішно реалізується.

За час, що минув, нобеліанти зуміли запропонувати світовому співтовариству сучасні передові економічні розробки, концепції, проекти, ідеї. Фактично в останній третині XX століття ми одержали нову галузь економічної науки, яку умовно можна назвати економічною нобелелогією. Це величезний новітній масив економічних знань, що, поза сумнівом, потребує всебічного вивчення і активного поширення.

Ще зовсім недавно в підручниках можна було зустріти твердження про "неможливість постановки контрольованого експерименту в економічній тео-

рії¹, що економіка як наука позбавлена експериментального змісту. У кращому разі економісти могли розраховувати хіба що на перевірку висновків зі своїх теорій на базі статистичних даних. Однак у наш стрімкий час узвичаєні аксіоми швидко втрачають свою істинність, навіть якщо належать визнаним класикам. Завдяки американському вченому Вернону Сміту експерименти в економіці стали важливим методом економічної науки. Вони допомагають досягнути сутності процесів, що відбуваються в економічній дійсності, зрозуміти взаємозв'язок факторів, взаємодію причин і наслідків, виявити стійкі тенденції, спрогнозувати ймовірний хід подій.

Експеримент з Нобелівськими преміями в галузі економічної теорії особливий. Адже на відміну від науково поставленої спроби, яка передбачає спостереження за дослідним явищем у точно врахованих умовах, зазначений експеримент відбувається в *постійно змінюваній ситуації* в рамках усього глобалізованого й суперечливого світу з населенням понад шість мільярдів чоловік, які проживають у 210 державах. Досить великі відмінності у рівнях розвитку країн є постійним джерелом суперечностей між ними. Ці відмінності між окремими державами становлять цілі історичні епохи. Виділяють три великі їх групи. Поряд з групою індустріально розвинених країн, яка представляє так званий "золотий мільярд", існує друга група держав-"середняків", в яких проживає чотири мільярди громадян. Серед цих країн є як промислово-аграрні, так і ті держави, що пішли шляхом індустріального розвитку. Третя група – держави з низьким рівнем розвитку економіки і з населенням близько мільярда громадян. Поглиблення диференціації за рівнем їхнього розвитку лише посилює суперечності, призводить до нарощення зовнішньої заборгованості країн, що розвиваються. На кінець XX століття борг зріс до двох трильйонів доларів. Це з одного боку.

З іншого – величезних масштабів у світовій економіці набув вплив транснаціональних корпорацій і банків. Трохи більше 1% (1,25%) їх контролюють понад половину світового промислового виробництва, 63% зовнішньої торгівлі, майже 80% патентів і ліцензій на нову техніку.

Крім того, змінюються реалії життя громадян. Світ ускладнюється. Кожні кілька років знання подвоюються. Планету полонили не лише глобалізація, але й дезінтеграція. Настає технотронна ера. Високими темпами зростають швидкості: якщо 50 млн користувачів телефонів з'явилися аж через 74 роки, то Інтернет досяг цієї кількості всього за 4 роки. Бурхливого розвитку набувають інформаційні технології та різні види дистанційного обслуговування. З 1990 років тільки почало входити у практику використання електронних документів, був започаткований електронний цифровий підпис, розгортаються системи інтернет-торгівлі цінними паперами, проте бізнес в Інтернеті зростає небаченими темпами. Оцінки його розвитку свідчать про подвоєння числа операцій щороку. Обсяг інтернет-економіки в 2003 році сягнув 3,2 трлн дол. США і становить 5% світового валового національного продукту.

На зміну одноманітності масових потреб та інтересів приходить їх зростаюче розмаїття. Утверджується тенденція до деуніфікації форм задоволення запитів і до децентралізації регулювання соціальних відносин. У трудових відносинах набуває дедалі більшого значення діалог бізнесу і профспілок на мікрорівні. Підприємства широко вводять власні програми соціального

¹ История экономических учений: (современный этап). – М., 1999. – С.348.

страхування та участі працівників, зменшуючи тим самим колись майже монополію у ряді країн роль держави у вирішенні цих завдань. У цілому зростає соціальна відповідальність бізнесу, а значить – змінюються виробничо- і соціально-трудові засади західного суспільства. Глобалізація кидає нові виклики.

У таких умовах неймовірно складно розвивати економічну теорію. Не кожний економіст розбереться, який напрям веде до прогресу і в чому він полягає. Нобелівська премія стала свого роду компасом у світі науки. На фоні нових і сучасних напрямів, сфер та методів досліджень, що народжуються, вона досить чітко визначає, які з них є базовими. Відомо, що А.Нобель хотів, щоб премія його імені вручалася за досягнення кожного попереднього року. Але насправді стається так, що лауреати чекають нагороди за відкриття, твори чи мирні справи мало чи не піввікової давності. У певному сенсі неквапливість Нобелівських комітетів є виправданою, як і те, що дедалі частіше премії у галузі науки вручаються не одному, а відразу кільком ученим. Надто великим є ризик у гонитві за відкриттями-скороспілками дискредитувати авторитет премії, який за 104 роки став незаперечним.

Присудження Нобелівської премії з економіки є одночасно й відзначенням справді значущих подій у суспільствознавстві, відіграє роль своєрідного індикатора тенденцій у розвитку економічної науки і мовби оцінює питому вагу того чи іншого наукового напрямку. В цьому сенсі премія виконує свою соціальну функцію. Адже вона служить створенню своєрідних орієнтирів науково-економічного прогресу, причому орієнтирів не лише утилітарного, але й значною мірою морально-етичного значення.

Нобелівська нагорода перетворилася в найважливішу і найпрестижнішу відзнаку цивілізованого суспільства тому, що цьому сприяли різні чинники: а) ефективний механізм відбору інтелектуального внеску вчених та громадських діячів; б) персоніфікація наукових досягнень, тобто присудження нагороди не за працю всього життя, а за конкретне особливе відкриття, дослідження; в) її олюдненість, тобто відзначення лише діючих (живих) претендентів; г) незалежні гроші Нобелівського фонду, який є в принципі тільки інвестиційною установою; д) незалежність її від урядів, політичних та громадських організацій.

У чому суть цього досить складного і водночас ефективного механізму висунення, добору і затвердження щорічних нобеліантів? У жовтні кожного року кваліфікованим експертам-професорам розсилають відповідні форми, в яких їм пропонується назвати кандидатів на присудження премії та обґрунтувати свій вибір. Право висувати належить: 1) власним та іноземним членам Шведської королівської академії наук; 2) членам Преміального комітету премії з економіки пам'яті Альфреда Нобеля; 3) економістам-лауреатам Нобелівської премії попередніх років; 4) ординарним професорам з економічних наук в університетах Швеції, Данії, Фінляндії, Ісландії та Норвегії; 5) завідуючим відповідних кафедр не менше як шести університетів чи коледжів, відібраних на поточний рік Шведською королівською академією, враховуючи рівномірний розподіл між різними країнами та їх науковими центрами; 6) іншим ученим, від яких Шведська королівська академія вважатиме за потрібне отримати пропозиції.

Не розглядаються тільки колективні пропозиції і ті, що надійшли пізніше січня того року, в якому проголошуватимуть лауреатів. Не можуть бути прийняті до розгляду й особисті заяви з претензією на премію. Не приносить користі претендентам і офіційна – дипломатична, урядова чи політична – підтримка, оскільки нобелівські установи незалежні від держави чи партій.

До Нобелівського комітету щорічно надходить приблизно 200 подань, у яких рекомендується близько ста претендентів. Різні комісії Комітету здійснюють експертизу праць найавторитетніших кандидатів з 1 лютого й до осені. До цього залучають провідних учених світу, експертів, які визначають оригінальність та значущість внеску в загальнолюдський прогрес кожного кандидата. Члени Комітету чи запрошені експерти можуть робити повідомлення стосовно різних аспектів тієї чи іншої пропозиції. Щорічно у підготовчій роботі беруть участь кілька сотень спеціалістів.

При кожному з шести Нобелівських комітетів, що займаються присудженням нагород, діють також Нобелівські інститути. Вони надають їм допомогу у доборі кандидатів і здійснюють самостійні наукові дослідження, а головне – проводять необхідну підготовчу роботу. Керівники і спеціалісти цих інститутів добираються з числа представників різних країн та національностей. Цим також підтверджується інтернаціональний характер нагороди.

У фінальній частині претендентів, яких Нобелівський комітет розглядає як найбільш вартих уваги, та їхнє наукове досягнення обговорюють двічі. Тільки після цього Відділенню соціальних наук Шведської королівської академії наук повідомляється у формі доповіді пропозиція щодо кандидатури нобеліанта разом з розгорнутим оглядом і детальним аналізом досягнутих ним результатів. При цьому обов'язково подають глибоке обґрунтування виможливого та зваженого вибору, а також додають проведені експертні дослідження. Рідко запропонована кандидатура отримує премію з першого подання, багатьох претендентів пропонують по кілька разів.

На початку жовтня доповідь із названого відділення надходить на пленарне засідання Шведської королівської академії наук, де Нобелівський комітет подає і захищає свою пропозицію. Такі обговорення мають конфіденційний характер. Завдяки цій процедурі вдається уникнути суб'єктивізму в оцінках. Імена кандидатів, мотивація прийнятих рішень – усе тримається у великій таємниці. Правда, на початку 80-х років XX століття було вирішено щорічно відкривати доступ до нобелівських архівів після 50 років їх зберігання. Тоді ж офіційно публікуються списки, в яких зазначено, хто, коли і ким був висунутий як кандидат.

Рішення про присудження премій ухвалюються більшістю і обов'язково таємним голосуванням. Право голосу мають усі присутні на засіданні члени Шведської королівської академії наук. Усього їх 300 чоловік. Відразу ж після голосування на зустрічі з представниками засобів масової інформації повідомляється про зроблений вибір. Випускається і прес-бюлетень, у якому разом із короткою характеристикою лауреата розкриваються і його наукові досягнення, відзначені премією. Ось чому справедливість присудження нагороди в галузі економіки, як правило, не викликає сумніву.

Після урочистого нагородження 10 грудня, в день смерті Альфреда Нобеля, за традицією в Стокгольмі лауреати ще протягом кількох днів беруть участь у різних заходах, серед яких обов'язковою є публічна лекція володаря Нобелівської премії. Як правило, це популярний виклад відзначеної наукової роботи або думки автора з якоїсь актуальної проблеми.

Присудження нобелівських премій – це акт визнання не лише особистих заслуг талановитих учених, але й визнання суттєвих досягнень економічної науки, яка посіла почесне місце серед найпрестижніших наукових дисциплін.

Відзначення Нобелівською премією породжує щирий інтерес до її лауреатів. Зацікавленість світоглядом та науковою спадщиною інтелектуальної еліти і, зокрема, визнаних економістів пояснюється широтою і глибиною розробки наукових проблем, якими вони займаються (макроекономіка, економетрія, кліометрія, мікроеконометрика тощо), тобто проблем, які й зараз хвилюють людство.

Без сумніву, всі 55 економістів-лауреатів Нобелівської премії є представниками кращої частини наукової інтелігенції світу. Варто відзначити лише, що їх відрізняє висока освіченість, яскраво виражена здібність до оригінального мислення, органічно властиве прагнення і вміння пов'язувати науку з життям, потреба перетворювати знання у практику.

Завдяки такому підходу, вимогливій та ретельній процедурі Нобелівського комітету цивілізований світ познайомився з цілою низкою актуальних концепцій, проектів, ідей², що мали і, без сумніву, матимуть безпосередній вихід як на теорію чи методологію, так і на реальне господарське життя. Свідченням цього є численні приклади наукового внеску нобеліантів, зокрема:

- *в теоретичній сфері*. Традиційно економічна теорія замикалася у рамках раціональної поведінки "економічної людини". Сприймала як даність існування певного зразкового "*homo oeconomicus*", який усе знає, керується виключно інтересами власної вигоди та приймає тільки раціональні рішення. При цьому економіка вважалася наукою, де не допускалися експерименти. Однак за останні 20 років ці погляди піддалися перегляду.

Значний вплив на таку зміну здійснили саме нобелівські лауреати ХХІ століття. Вони доводять, що поведінка індивіда як споживача і учасника виробництва досить неоднозначна. Економічні інтереси являють собою складну і суперечливу систему. Треба повніше враховувати соціальні умови, психологічні мотиви. Американські економісти Джордж Ейкерлоф, Джозеф Стігліц і Майкл Спенс, які за дослідження ринків з асиметричною інформацією відзначені премією у 2001 році, роздвоюють постать "економічної людини": один з партнерів знає дещо більше, ніж інший. А завдяки Даніелю Канеману і Вернону Сміту, нобелівському лауреату 2002 року, ми маємо відмовитися від самої теоретичної схеми "економічної людини" і прийняти до уваги множинність дій, які не пояснюються ні раціональним вибором, ні неповнотою інформації. Фундаментальний емпіричний матеріал для такого перегляду було отримано в результаті психологічних досліджень, в яких професору психології з Принстонського університету Д.Канеману належить одна з головних ролей; а основним інструментом нагромадження подібного матеріалу став експеримент як особливий метод приросту наукового знання, що увійшов в арсенал економічних наук завдяки піонерним працям В.Сміта;

- *в методологічному плані* отримані досягнення у вдосконаленні інструментарію досліджень. Основним інструментом, за допомогою якого економісти пізнавали світ, був метод регресії, або порівняльний метод (ставиться питання про те, як насправді змінювалися результати під впливом змін у вихідних чи екзогенних умовах). У сучасних умовах американські економісти-лауреати Нобелівської премії Роберт Фогель, Дуглас Норт, Вернон Сміт зумі-

² Редколегія "Економічної теорії" планує опублікувати цикл статей про наукові ідеї та здобутки економістів-лауреатів Нобелівської премії, а також ознайомити читачів з текстами їхніх Нобелівських лекцій.

ли доповнити його ще двома: контрфактичними дослідженнями, або модельною імітацією (ставиться питання про те, як результати змінювалися б), і контрольованим експериментом (ставиться питання про те, як результати можуть змінюватися).

Або як можна забути некваліфікований прогноз "Гарвардського барометра" напередодні економічної кризи 1929–1933 років, який провіщав "процвітання економіки", засвідчивши недосконалість методологічної бази досліджень тих років. Вже в другій половині ХХ століття завдяки працям, у першу чергу, нобелівських лауреатів Т'яллінга Купманса, Леоніда Канторовича, Трюгве Ховельмо та інших їхніх колег поряд з функціональним методом економічного аналізу повсюдно утвердився і метод математичного моделювання економічних процесів як засіб реалізації концепції про економічну рівновагу на мікроекономічному рівні. До того часу економісти, і зокрема маржиналісти, вважали, що економічне зростання підтримується автоматично завдяки вільній конкуренції, і продовжували пропагувати непереконливий у реальному житті "закон ринків збуту" Жана-Батиста Сєя з його головною ідеєю про саморегульованість і рівноважність економіки.

Саме економетричні дослідження факторів зростання сповна підтвердили залежність сучасної економіки від нагромадженого людського капіталу та характеру його використання і, у свою чергу, немало сприяли виробленню соціально-економічної політики, спрямованої на закріплення досягнутих переваг. Незважаючи на те, що математизація досліджень надзвичайно зросла, це не призвело до посилення абстрактності, а, навпаки, дозволило економістам ставити і вирішувати питання великої практичної значущості, зробило економічну науку живішою і значно цікавішою;

- *у практичному плані.* Перші економісти-лауреати Нобелівської премії Ян Тінберген (Нідерланди) і Рагнар Фріш (Норвегія) одержали нагороду за побудову ще у 30-х роках ХХ століття динамічних моделей та їх застосування для аналізу економічних процесів. Пізніше над розробленням теорій і моделей економічного зростання працювали такі нобеліанти: Поль Семюельсон, Саймон Кузнець, Кеннет Ерроу, Лоуренс Клейн та інші. Вони інтенсивно досліджували природу економічних криз, убезпечення суспільства від їхньої руйнівної стихії. Хіба не висновки, в тому числі й цих учених допомогли відбутися світовому економічному зростанню, середній показник якого склав 3,8% за останні 35 років. Розроблені ними економетричні моделі підтверджують, що і на найближче майбутнє сценарій розвитку подій є прогнозованим і відносно позитивним.

Звичайно, мексиканська валютна криза 1994 року і азійська фінансова криза 1997–1998 років мали серйозний характер, однак їх вдалося втримати під контролем. Відомо, що обвал на Нью-Йоркській фондовій біржі у 1987 році та її параліч 11 вересня 2001 року не призвели до краху американської економіки і не зачепили інші країни, але ж вони були дуже небезпечними. Економіка справилася і з цими кризами, вони не переросли у щось аналогічне Великій депресії. Капіталістичне господарство не тільки встояло під ударами величезної руйнівної сили, але в цілому ще й продовжувало досить успішно розвиватися. Саме враховуючи прогнози розвитку подій, висновки досліджень нобеліантів, авторитетних спеціалістів нової фінансової технології, учасникам грошового ринку вдалося уникнути аналогічних потрясінь у майбутньому.

Тепер виникає запитання: наскільки науковою і точною є широко розповсюджена у марксистській літературі теза, котра провіщала, що в міру

загострення суперечностей капіталізму можливості їх подолання у рамках даної формації дедалі більше звужуються. І в той самий час, за допомогою наукових розробок, у тому числі нобеліантів, ми побачили, як можливості розвитку капіталістичної формації з часом фактично не звужуються, а продовжують розширюватися.

Ще одним прикладом прямого вторгнення економічної теорії в реальну економіку, і вторгнення ефективного, є "шведська модель суспільного розвитку", тобто сукупність заходів із соціальної захищеності людини. Ця захищеність зазнала значних змін, але зберегла основну рису – універсальність, охопивши кожного жителя країни незалежно від роду занять. Є багато факторів, завдяки яким саме Швеції вдалося досягти таких значних успіхів в економіці і соціальній політиці. Один з головних – створення міцного економічного фундаменту, що уможливує великі соціальні досягнення. Його теоретичну концепцію (близьку до кейнсіанської) було закладено ще на початку ХХ століття.

Сходження до "соціального достатку" почалося у 20–30-х роках, і особливо активно після Великої депресії. Саме в ті роки вісім шведських дослідників (К.Віксель, Г.Кассель, Д.Давідсон, до яких приєдналися молоді вчені Г.Мюрдаль, Б.Улін, Е.Лундберг, Е.Ліндаль, Д.Хаммаршельд) опублікували ряд праць, основні положення яких, по-перше, передбачали головні висновки, зроблені незалежно від Джона Кейнса, про роль держави в економіці та про необхідність підтримки високого рівня зайнятості як умови швидкого розвитку країни. По-друге, сприяли створенню фундаментальної концепції економічної політики. Результати їхніх досліджень були включені до найважливіших урядових програм. Наприклад, у праці Гуннара Мюрдаля та його дружини Альви Мюрдаль "Криза в проблемі народонаселення" (1934) були досліджені причини зниження народжуваності в країні та висунуто свого роду Новий курс, що пропонував інтенсивну житлову політику і виплату субсидій багатодітним сім'ям. Це підказало урядові реальний варіант рішення щодо забезпечення благополуччя всіх дітей, незалежно від фінансового стану їхніх батьків.

Досить характерним є те, що саме згадані молоді дослідники, теоретичні розробки яких стали називатися шведською школою макроекономіки, в 1937–1939 роках залишили академічну науку і зайнялися практичною реалізацією цих розробок. Вони ввійшли до складу уряду і академії наук, очолили політичні партії, профспілки, провідні дослідні інститути. Цікаво, що один із них – Д.Хаммаршельд – згодом став Генеральним секретарем ООН, а Г.Мюрдаль, який вважається засновником цієї школи, і Б.Улін – лауреатами Нобелівської премії з економіки.

Багато з рекомендацій Г.Мюрдаля та його колег було реалізовано впродовж наступних десятиліть. Таким чином, важливо і суттєво те, що вони свою економічну теорію втілили на практиці. Їх уже немає серед живих, але донині головні положення створеної ними концепції активної взаємодії економіки і соціальної сфери реалізуються. У 1950–1970 роках Швеція стала лідером науково-технічної революції в Європі, демонструючи найвищий рівень життя і освіти населення, його повну зайнятість і найменші розриви в доходах сімей. І зараз уряд Швеції, у порівнянні з урядом США, бере на себе значно більшу відповідальність за сприяння суспільному добробуту: він забезпечує набагато кращі охорону здоров'я, страхування від безробіття, пенсії за віком. За питомою вагою соціальних витрат у валовому внутрішньому продукті (ВВП) країна вийшла на перше місце у світі. Впродовж багатьох років ця держава очолює

світові рейтинги за індексом людського розвитку³. В результаті вдалося сформувати "державу добробуту", яка не тільки створила умови для економічного зростання, а й посприяла всьому населенню скористатися його плодами.

Або ще один феномен, уже з галузі міжнародної грошової політики. Лауреатом Нобелівської премії з економіки 1999 року став американський професор Роберт Манделл. Кілька років поспіль він був претендентом на цю найпрестижнішу нагороду. І тільки після того, як 11 високорозвинених європейських країн увели з 1 січня 1999 року нову валюту (євро) у безготівковий обіг, Нобелівський комітет не став більше зволікати з багаторазовими пропозиціями економічної громадськості про відзначення вченого цією премією. Адже ні для кого не секрет, що саме він є "хрещеним батьком" євро. Саме його науковий висновок про те, що вигоду від використання спільної валюти може мати більше ніж одна країна, надихнув уряди європейських держав на створення євро.

Впровадження цієї валюти є наймасштабнішою та найкомплекснішою грошовою реформою у світі. У цілому перспектива від запровадження євро є досить оптимістичною. Що мається на увазі? По-перше, європейці вірять, що зняття ще одного бар'єра в міждержавних (економічних) відносинах може стати потужним поштовхом до економічного зростання вже в середньостроковій перспективі. Крім цього, єдина валюта є символом об'єднаної Європи й уособлює зону євро як єдиного гравця на світовій арені – принаймні в економічних відносинах. Більше того, єдина валюта служить своєрідною гарантією незворотності процесу інтеграції та прямо підштовхує до зменшення міждержавних перешкод у інших сферах.

По-друге, багато людей пов'язують великі надії з євро як майбутньою міжнародною валютою, здатною конкурувати з американським доларом. Ці сподівання не безпідставні: 2000 року ВВП США дорівнював 9,9 трлн дол., а ВВП зони євро, за поточним обмінним курсом, – 5,9 трлн дол. До речі, спеціалісти стверджують, що ринкових можливостей захищати свою валюту за допомогою інтервенцій у Європейського центрального банку (ЄЦБ) об'єктивно більше, ніж у Федеральній резервній системі (ФРС). Адже, за даними фінансової статистики МВФ, станом на 1 травня 2001 року міжнародні валютні резерви (за винятком золота) у США становили еквівалент 54 млрд дол., тоді як у єврозоні – 238 млрд дол., тобто у 4,4 раза більше!

На думку Р.Манделла, який ще в 60-х роках ХХ століття заклав теоретичні основи аналізу "оптимальних валютних зон", запровадження євро повністю змінює конфігурацію міжнародної фінансової системи. Поступово сформуються три зони монетарної стабільності. Євро поширить свій вплив на всю Європу, Африку та Близький Схід. Долар "окупує" Латинську Америку й частину Азії. Оскільки в Азії немає політичного "якоря" для формування єдиної валютної зони, країни цього регіону вибиратимуть між доларом і євро, але значну частину "перетягне" японська єна. За оцінками Р.Манделла, обмінний курс євро до долара стане найважливішим у світі ціновим співвідношенням. Бо на зміну

³ Індекс людського розвитку – це статистичний показник, який розраховується на основі даних, що характеризують найважливіші аспекти людського добробуту: здоров'я, освіти, матеріальний достаток у 173 країнах світу. Доповідь про людський розвиток Програми Розвитку ООН (ПРООН) публікується щорічно з 1990 року.

однополярній (доларовій) валютній системі прийде біполярна (долар-євро), більшого значення матиме координація політики ФРС США та ЄЦБ.

Прогнози нобеліанта підтверджуються. Євро з літа 2002 року демонструє постійне своє зміцнення (тоді як після запровадження в готівковий обіг курс його півроку падав) і зараз у цілому є стабільнішою валютою, ніж долар США. Більшість з десяти нових членів ЄС, які увійшли до Союзу у травні 2004 року, уже висловили бажання приєднатися до Європейського монетарного союзу, а значить, найближчими роками зона євро стане ширшою.

Навряд чи є потреба продовжувати перелік численних прикладів вагомості доробку видатних економістів. Адже навіть наведені вище засвідчують, що, без перебільшення, економісти-нобеліанти змогли запропонувати світовому співтовариству масштабний новаторський пласт економічних знань. З відзначеного можна зробити кілька висновків.

По-перше, зростає потреба у професійному і дохідливому тлумаченні інтелектуального приросту нових знань. З одного боку, не можна визнати правомірним проведення прямого і безпосереднього зв'язку між зміною соціально-економічних умов та відображенням цих умов і відповідних інтересів в економічних теоріях та концепціях. Цей зв'язок існує, але він не носить прямого, жорсткого характеру. З іншого боку, розглядаючи об'єктивні основи появи тієї чи іншої концепції, не варто абсолютизувати значення якогось одного фактору. Взаємозв'язок економічної реальності з теоретичними узагальненнями досить багатогранний, суперечливий, мінливий. Та й самі теорії, у тому числі погляди теоретиків, що належать до однієї школи, далеко не однозначні.

Потребують пояснень спеціалістами найсуттєвіші фактори, під впливом яких формуються і еволюціонізують економічні погляди та концепції нобеліантів. Зрозуміло, що поява тих або інших ідей і положень так чи інакше зв'язана з об'єктивними умовами, потребами та інтересами живої економічної практики. Наприклад, монетаризм своєю популярністю, котра виникла у 70-х роках ХХ століття, зобов'язаний інфляції, що загострилася, проблему якої прагнули розв'язати представники цієї школи. Не варто лише спрощувати і абсолютизувати потреби і нестатки практики.

На формування і розвиток економічних теорій впливають також: 1) погляди і праці представників попередніх концепцій, їхні підходи, термінологія, проблематика; 2) взаємовплив національних шкіл; 3) розвиток суміжних розділів економічної науки – статистики, математики, демографії, соціології тощо; 4) вдосконалення методів наукового дослідження; 5) розширення (зміна) тематики і поглядів на предмет економічної науки; 6) взаємозв'язок і узгодження окремих розділів економічної теорії, наявність чи, навпаки, відсутність внутрішньої логіки, сполучності економічних законів та категорій. Еволюція економічних поглядів і концепцій відбувається під впливом практичних потреб, у процесі співставлення та уточнення різних підходів, позицій, методів за відомої консервативності й несумнівної спадковості знань і висновків.

Економічна теорія не містить готових рецептів. Вона допомагає осмислити те, що відбувається, але прийняття рішень, вибір варіантів залишаються прерогативою економічної політики. Економічна політика висуває цілі, визначає пріоритети, приймає рішення і проводить їх у життя. При цьому політик враховує не лише економічні параметри, але й всю сукупність соціальних, психологічних, екологічних, організаційних, політичних факторів. Економічна

політика постійно стикається з новими, частіше всього непередбаченими проблемами, ставить їх перед аналітиками і розробниками.

По-друге, слід всіляко поширювати нову суму економічних знань, поглиблювати усвідомлення їх зростаючої ролі. Адже знання в галузі еволюції економічної думки формують в економіста необхідну ерудицію і творчі навички, що дозволяють йому вільно орієнтуватися в проблемах економічної теорії, порівнювати альтернативні теоретичні підходи та самостійно приймати рішення з практичної реалізації актуальних господарських завдань. Досить впевнено можна стверджувати, що і нові проблеми, які виникають нині перед людством, можуть бути осмислені швидше і глибше, якщо економісти, політики не будуть забувати та ігнорувати аргументи, хиби і упередження, пошуки і знахідки нобеліантів.

Економічні ідеї лауреатів, концепції, висновки не потрібно запам'ятовувати. Слід подумати над ними, постаратися зрозуміти їхню логіку, з'ясувати позиції, аргументацію творців і прихильників, прослідкувати причини появи нових ідей та теорій, відчувати їхній взаємозв'язок з працями і розробками попередників та послідовників.

Очевидно, що ідеї та побудови нобеліантів зазнають змін і не завжди будуть основою прийняття практичних рішень, фундаментом економічної політики. І це нормально. Складніше, коли економічну науку охоплює закостенілість. На пам'яті 30-і роки ХХ століття, коли маятник хитнувся у зворотному напрямі: стурбованість проблемою сукупного ефективного попиту змусила багатьох економістів погодитися з Дж.Кейнсом у тому, що "повне домінування рікардіанського підходу впродовж 100 років було катастрофою для прогресу економічної науки".

По-третє, оскільки цей нобелівський пласт економічних знань і надалі примножується, то варто продумати механізм його залучення до системи вищої освіти. Нобелівський лауреат Д.Норт у своїй відомій праці "Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки" мріє "створити динамічну теорію зміни – тобто того, чого бракує сучасній економічній науці"⁴. Вчений вважає, що "вона має будуватися на моделі інституційної зміни"⁵. Важко не погодитися з думкою видатного економіста-кліометрика. Насправді, динамічна теорія вже давно потребує змін.

З одного боку, це особливо відчувається у державах, що виокремилися з колишнього СРСР. В економічній науці тривалий час майже не відбувалося змін, збагачення новими концепціями, ідеями, які з'являлися завдяки зусиллям талановитих учених світу. Не спостерігалось й регулярності оновлення навчальних програм. Несучасними і нединамічними є знання ще великої кількості науково-педагогічних кадрів. Таке становище неможливо виправити, йдучи шляхом косметичних поправок до програм та підручників з історії економічних учень, економічної теорії чи політичної економії. Для того щоб на ділі вивести політичну економію на новий науковий рівень, потрібно зробити її сприйнятливою до всього цінного, що створено світовою економічною думкою, скажімо, за останні півстоліття.

З іншого – не менше відчувають потребу у динамізації економічної теорії й на Заході. Після Другої світової війни в економічній теорії панувала доктрина Дж.Кейнса. Саме погляди та ідеї, що були зорієнтовані на кейнсіанський підхід

⁴ Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. – К., 2000. – С.138.

⁵ Там же.

до економічного аналізу, лежали в основі й практичної діяльності урядів розвинених країн світу. Ці переконання були закріплені у навчальному процесі з виходом у світ у 1948 році знаменитого підручника П.Семюельсона "Economics".

Нині, через багато десятиріч, упродовж яких досягнуто значних результатів у розвитку економічної теорії, можна зробити висновок: "Загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей" Дж.Кейнса і "Economics" П.Семюельсона є епохальним внеском у науку, але не може бути визнаним всеохоплюючим. Увага Дж.Кейнса була звернута на потрясіння (шоки) в економіці, що відбуваються в результаті зсувів у інвестиційному процесі; тепер ми знаємо, що економіка також піддається й іншим типам потрясінь. Він доводив, що економіка не завжди здатна плавно пристосуватися до несприятливого потрясіння, іншими словами, вона не в змозі підтримувати високий обсяг виробництва і низький рівень безробіття. Тепер ми знаємо, що адапційні можливості економіки великою мірою залежать від її економічних інституцій, а останні значно відрізняються по країнах. Таким чином, аналіз економічних коливань є можливим, коли охоплює все розмаїття причин та результатів.

Водночас починає відставати від вузівських вимог знаменитий курс "Economics". Чому? Спочатку він був цілком кейнсіанським. Надалі П.Семюельсон багато працював над проблемами економічного зростання, запропонував концепцію неокласичного синтезу, у якій об'єднав ряд кейнсіанських і неокласичних позицій. Тому третє видання (1955) було підготовлене вже з позицій неокласичного синтезу. Взагалі, тривала актуальність "Economics" (а підручник перевидавався 16 разів, з 12-го видання – спільно з У.Нордхаусом) полягає у постійних змінах і доповненнях, що робилися П.Семюельсоном і, зокрема:

у 1963 році, коли переглянув бюджетні методи регулювання економіки;

у 1964 році, коли включив у шосте видання емпіричну криву, яка характеризувала зв'язок між щорічною відсотковою зміною зарплати у грошовому вираженні та рівнем (питомою вагою) безробіття, і назвав сам графік іменем його автора – крива Філіпса;

у 1973 році, коли доповнив дев'яте видання розділом, присвяченим марксизму (на його думку, "марксизм може виявитися надто корисним, щоб сповна віддати його марксистам") і т. д. Але у 90-х роках така динамічність "Economics" втрачається. Водночас економічна теорія, здійснивши якісний прорив у 50-х роках, зараз перебуває на черговій стадії нагромадження енергії для переходу до наступного етапу свого розвитку. Ми пізнаємо, а потім і усуваємо дедалі новіші проблеми (як зазначені тут, так і не зазначені), зокрема, асиметричності інформації, трансакційних витрат, неінституціональної структури економічної системи та інші, про які лише довідалися в останні роки.

Ось чому в основі механізму постійного оновлення навчальних програм могло б бути запровадження у вузах вивчення нового спецкурсу у курсі економічної теорії або історії економічних вчень – економічна нобелелогія. Цим буде зроблено серйозний крок до нової ідеології підготовки економістів, реалізації ідей Болонського процесу, які найбільш адекватно відповідають вимогам часу щодо розвитку вищої освіти.

Формуванням курсу "Економічна нобелелогія" ми прагнемо:

– привнести не стільки порядок, як певну логіку у цей хаотичний перелік теорій, концепцій, парадигм, наукових ідей тощо. Курс не обмежується вивченням джерел, систематизацією та розкриттям поглядів нобеліантів; він прагне виявити взаємозв'язок і спадкоємність ідей, трансформацію підходів та

висновків. Нобелелогію цікавить, під впливом яких умов змінюються погляди на економічну дійсність, як еволюціонує трактування базових категорій, вдосконалюються методи економічних досліджень. Цей курс допомагає зрозуміти загальну спрямованість еволюції економічної науки, трансформацію її генеральних напрямів, взаємозв'язок з економічною політикою, прийняттям стратегічних та оперативних рішень;

– дати основу для критичного осмислення застарілих економічних знань.

Економічну нобелелогію утворюють найновіші теоретико-методологічні досягнення другої половини ХХ століття. Важливо зрозуміти, для підготовки економістів з вищим ступенем, які були б готові відповідати на виклики часу в умовах глобалізації, потрібні не просто більші за обсягом – інші додаткові знання й педагогічні технології. На нашу думку, запропонована економічна нобелелогія сповна вписується у концепцію розвитку економічної освіти в умовах соціально орієнтованої економіки та інформаційно-технологічного суспільства.

Нам потрібно дати українській молоді знання нової якості, готувати спроможних самостійно мислити економістів-господарників, які могли б обстоювати національні інтереси й на рівних брати участь у процесі глобалізації. Найголовніше і найважче – змінити зміст процесу підготовки, надати йому не лише соціально-економічну складову, але й сучасну гуманістичну орієнтацію.

Суть економічної нобелелогії полягає не тільки в увільненні від застійності та консерватизму попереднього періоду, виправленні допущених помилок, але й у подоланні історично обмежених рис суспільної організації, методів роботи та хиб, що зжили себе. Конструктивна сторона запропонованого трактування економічної нобелелогії розглядається не як щось залякле, не здатне до змін, а як беззупинний справжній рух через суперечності, який багато і не раз доведеться доповнювати і переробляти.

Формування економічної нобелелогії – це процес глибокого осмислення інтелектуального доробку нобеліантів. Це пізнання істини, яке проходить через спори, дискусії, творчий сумнів. У цьому пошуку істини нікому не забороняється викладати і, тим більше, чесно та свідомо переглядати свою позицію, навіть якщо на якомусь етапі сповідувались застарілі погляди. Тому навряд чи можуть бути виправданими претензії до тих учених, які прагнуть по-новому подивитися на ті чи інші проблеми економічної науки.

Багато змін, що відбулися з ринковою системою, світовим господарством, політикою, соціальними відносинами і самою наукою наближають останню до нової парадигми – переходу від абстрактно-теоретичної економіки початку ХХ століття до практичної теорії початку нового тисячоліття. Озираючись у минуле століття, зазначимо що економічна наука може записати у свій актив рецепти лікування ринкової системи у роки криз, світових воєн тощо. Запропоновані методи виходу з багатьох катаклізмів, пережитих світовим співтовариством, допомогли забезпечити його життєздатність. Аналіз згаданого експерименту свідчить про зрослу роль вчених-економістів у політиці та ідеології, про більшу практичну значущість теорій і концепцій, запропонованих у різний час, у тому числі й нобеліантами.

Економічна теорія повинна пройти трансформації та вдосконалення. Тільки так вона здатна творити нове мислення та ментальність, зможе бути нарівні з іншими завданнями, що життя ставить перед людством. Відставання таких перетворень в Україні від аналогічних процесів у розвинених країнах – не іронія долі, а логічний результат системних помилок.